

**Archeologienota
Deurne (Antwerpen) –
Bisschoppenhoflaan en Oude Bosuilbaan**

Natasja Reyns en Kasper Dupré

Bornem
2024

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bv

Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteur: Natasja Reyns en Kasper Dupré

All-Archeo bv
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2024/12.807/154

© All-Archeo bv

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	6
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken	7
2.3.3	Werkwijze	16
2.4	Assessmentrapport	16
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	16
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	22
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	28
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	31
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	31
3	Samenvatting	33
4	Bibliografie	34
4.1	Publicaties	34
4.2	Websites	34
5	Bijlagen	35
5.1	Archeologische periodes	35

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

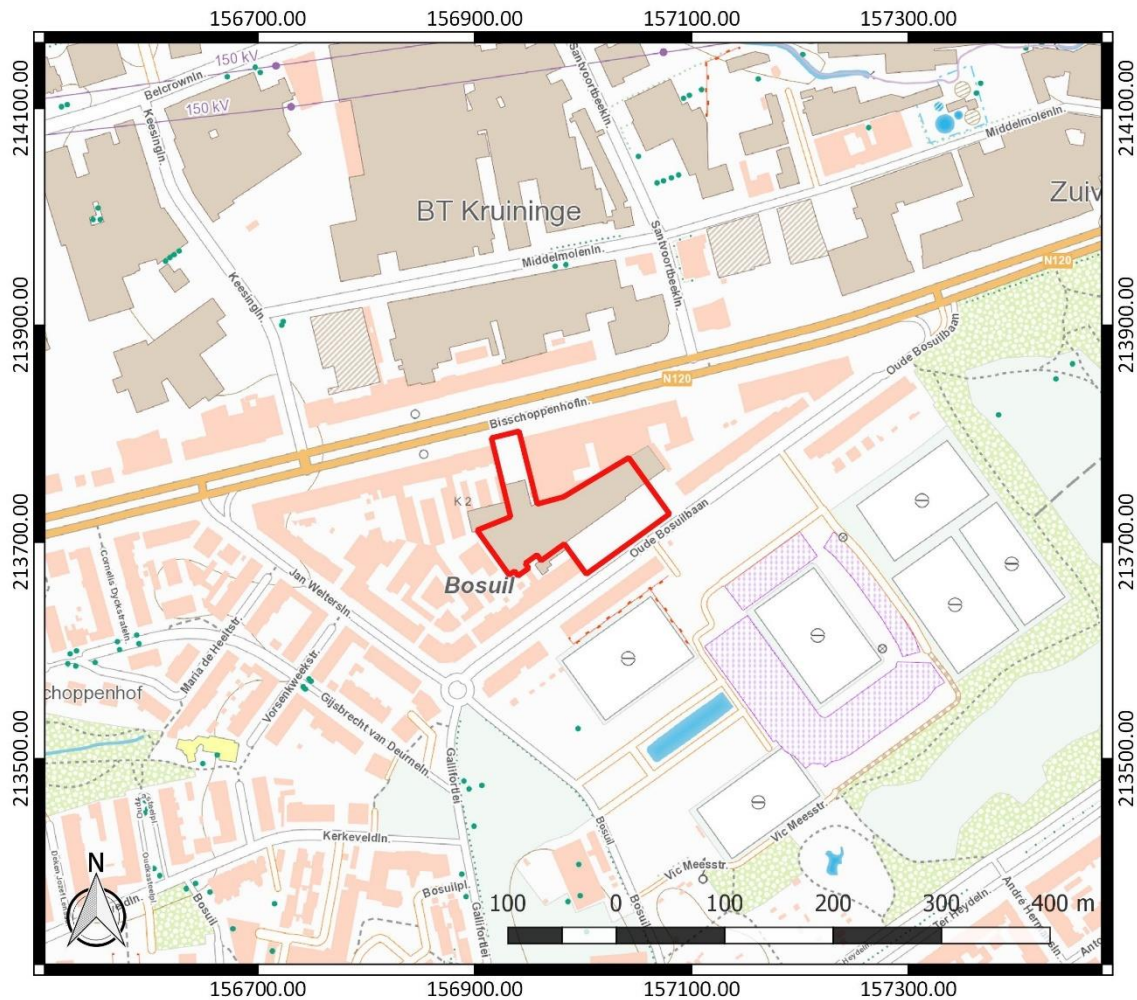
² <https://geo.onroenderfgoed.be>

Figuur 1: Kadasterplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Deurne, Afdeling 1, sectie A, nummers 259F, 259V3, 259W3, 259G, 158D4, 158F3, 259S3, 259B4 en 259V3

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 11.240 m²

Topografische kaart:

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 18/08/2023 – 15/07/2024

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, steentijd, metaaltijden, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, akkerland, landhuizen, burchten, mottekastelen, WO I, WO II

Verstoorde zones: er zijn geen gekende verstoorde zones.

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein wordt de vernieuwing van de huidige bebouwing voorzien. Daarvoor worden de bestaande handelsruimtes en magazijnen centraal in het onderzoeksgebied gesloopt en de in het onderzoeksgebied aanwezige verharding verwijderd. De bestaande bebouwing is voor zover bekend niet onderkelderde.

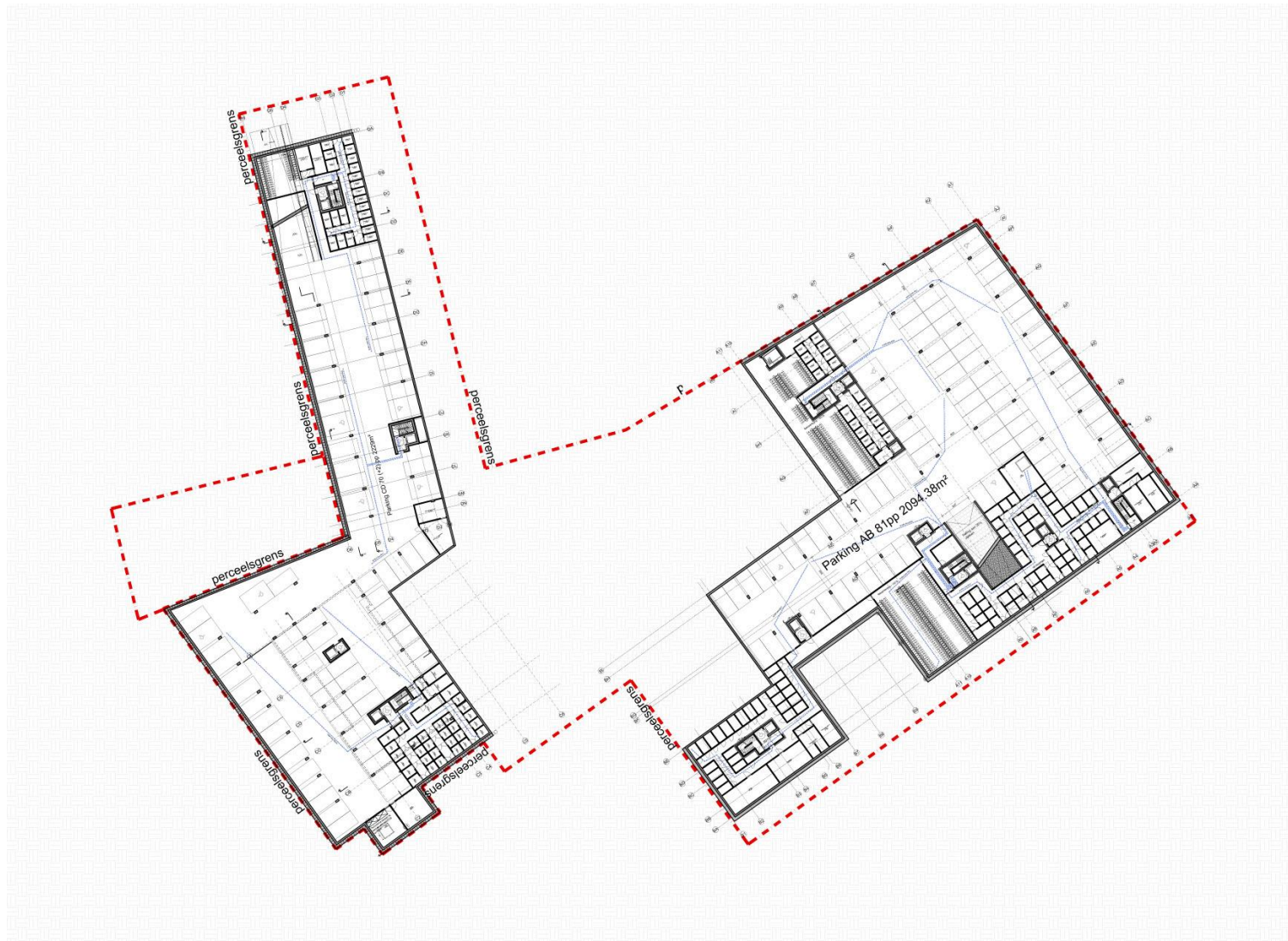
In het zuiden en in het noordwesten zullen nieuwe appartementsgebouwen opgetrokken worden, bestaande uit vijf bovengrondse verdiepingen. De loodsen ten noordoosten van het onderzoeksgebied behoren tot het project, maar blijven behouden. Hier vinden geen nieuwe bodemingrepen plaats. Een zone ten noordwesten van het terrein is ook in eigendom, maar ook hier vinden in het kader van de vergunningsaanvraag geen bodemingrepen plaats. De bebouwing in het zuidoosten van het terrein wordt vervangen. Het noordelijke appartementsgebouw voorziet op het gelijkvloers een kleine KMO-inrichting.

In de zuidwestelijke hoek wordt parkeergelegenheid voorzien voor fietsen. Voor wagens wordt een ondergrondse parking gebouwd die zich in twee delen uitstrekt onder de nieuwe bouwblokken. Dit zal een verstoring tot ca. 3,98 m ter hoogte van blok A à 4,83 m diep ter hoogte van blokken C en D veroorzaken. De gebouwen die niet onderkelderde worden, worden voorzien van een vloerplaat op volle grond en funderingen met een verstoringsdiepte van minstens ca. 80 cm. De precieze diepte van de funderingen is op dit moment nog niet bekend. Ze is afhankelijk van de resultaten van het uit te voeren sonderingsonderzoek. Buiten de nieuwe kelder worden nutsputten aangelegd. Die zullen een verstoringsdiepte van ca. 3,20 m.

De aanwezige verharding zal verwijderd en vervangen worden door groenzones met paden. De aanleg van nieuwe verhardingen kent een verstoringsdiepte van ca. 65 cm. De aanleg van groenzones kent een minimale verstoringsdiepte van ca. 40 cm. Plaatselijk, zoals daar waar nieuwe bomen aangeplant worden, loopt de verstoringsdiepte in de groenzones sterker op. Ter hoogte van de plantkuilen voor nieuwe bomen vindt een verstoring tot maximaal ca. 1,00 m diep plaats.

Figuur 3: Inplantingsplan ontworpen toestand

Figuur 4: Kelderplan ontworpen toestand

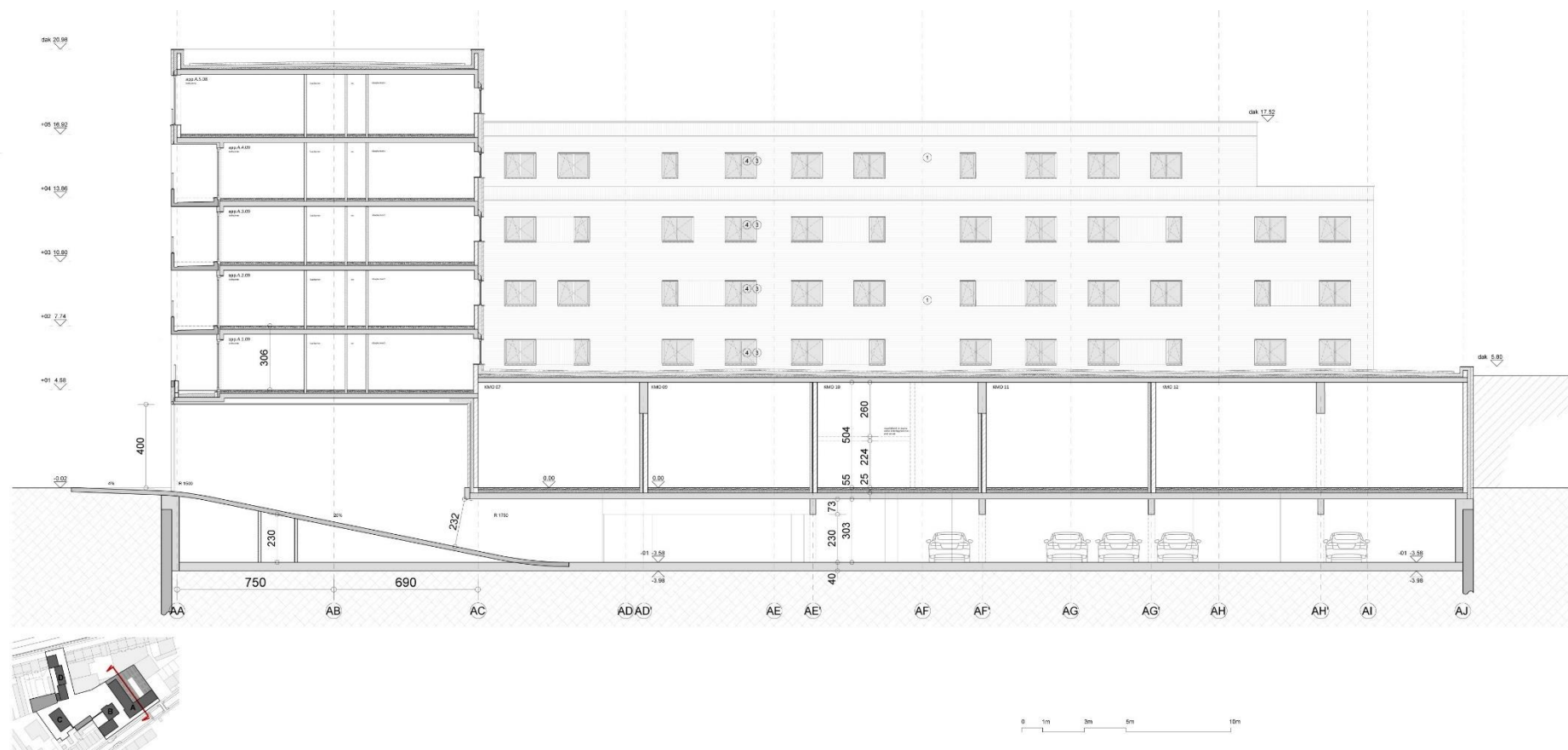
Figuur 5: Detail kelder blok AB

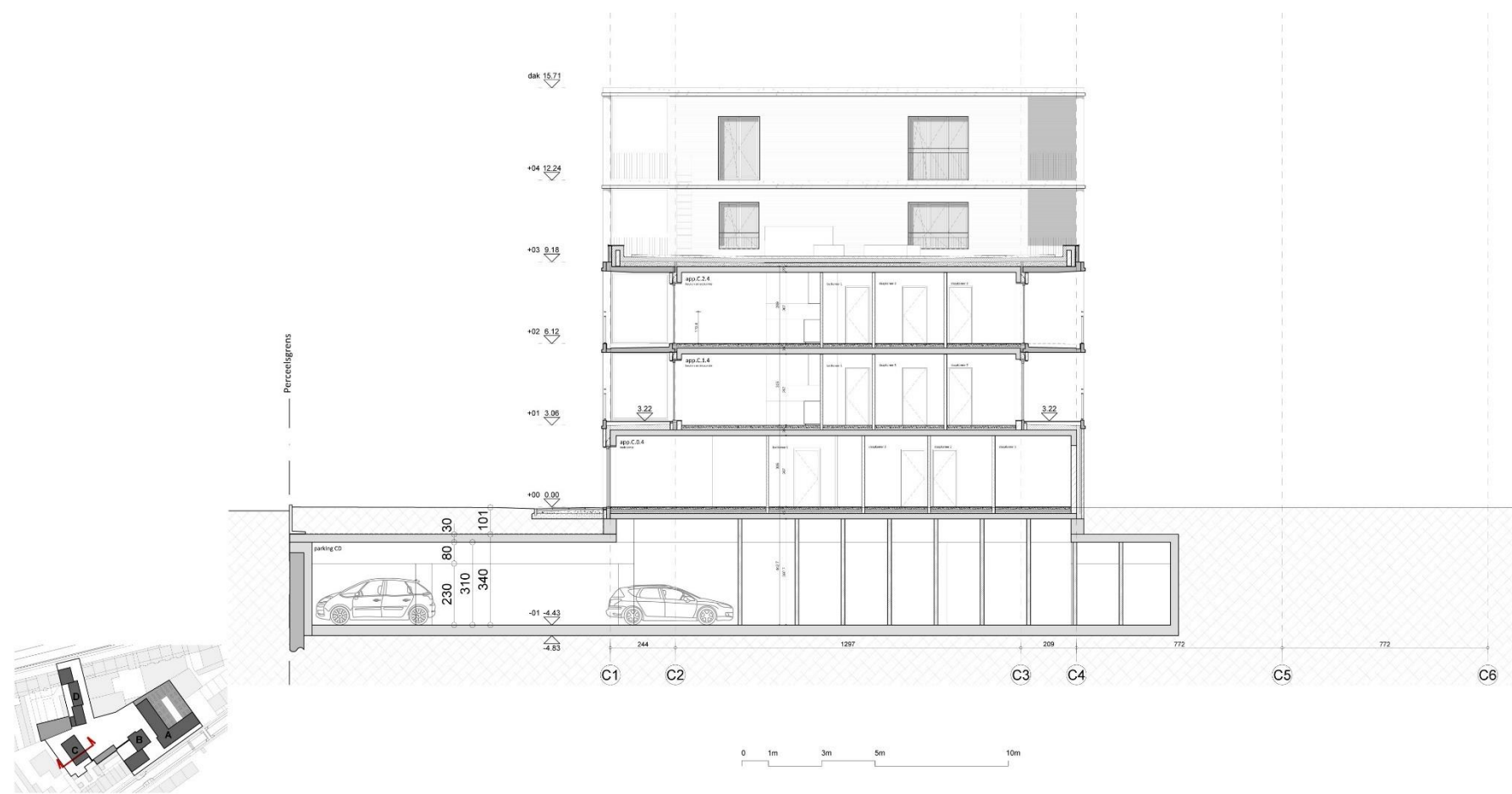

Figuur 6: Detail kelder blok C

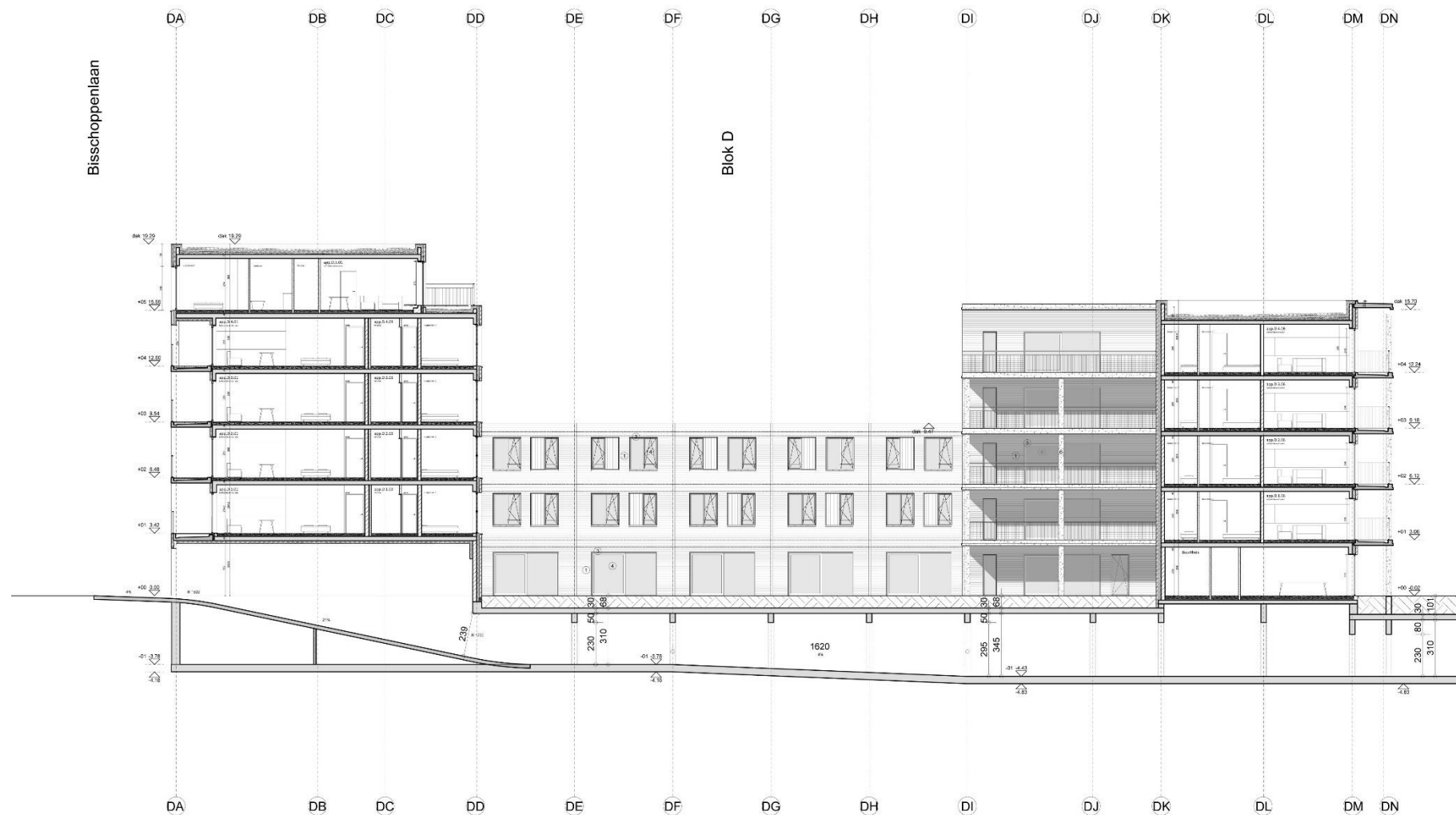

Figuur 7: Detail kelder blok D

Figuur 9: Snede blok C

Figuur 10: Snede blok D

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778) en de Atlas cadastrale parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) worden drie momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied is gelegen ten noordoosten van het historische centrum van Deurne bij de Sint-Fredeganduskerk, tussen het Bisschoppenhof in het zuidwesten, het Albertkanaal in het noorden, het domein van Ertbrugge in het oosten en het Bosuil-voetbalcomplex in het zuidoosten. Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden.

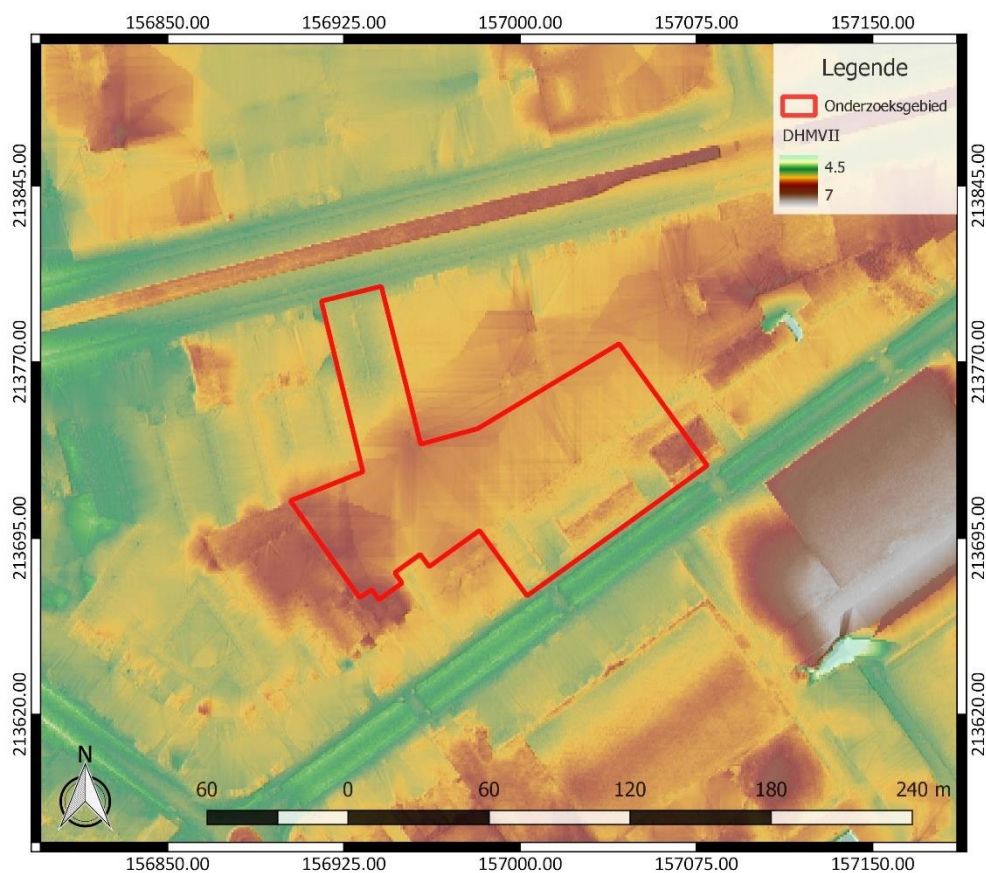
Ten noorden stroomt de Klein Schijn in westelijke richting naar de Schelde. De Groot Schijn, ook een zijrivier van Schelde, stroomt ten zuidwesten in noordwestelijke richting. Vandaag monden beide uit in het Albertkanaal (Figuur 13).

Geomorfologisch behoort Deurne tot de zuidwestelijke rand van de Antwerpse Kempen. Het is gelegen op een hoogte van ongeveer 10 m TAW. Het gebied wordt begrensd door de Klein Schijn en de Scheldepolders, en is gelegen ter hoogte van de agglomeratie ten noordoosten van Antwerpen.³

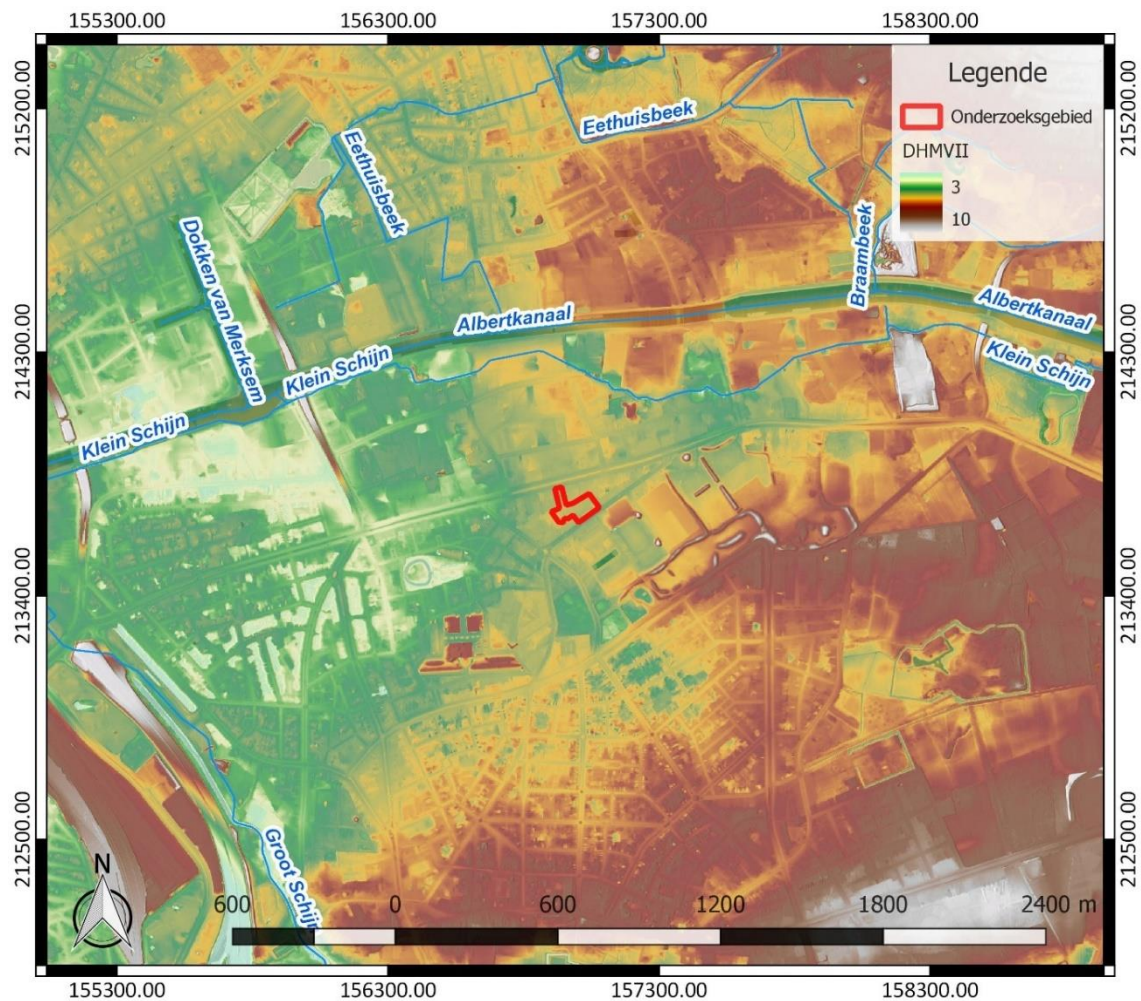
³ Adams *et al.* 2002, 9

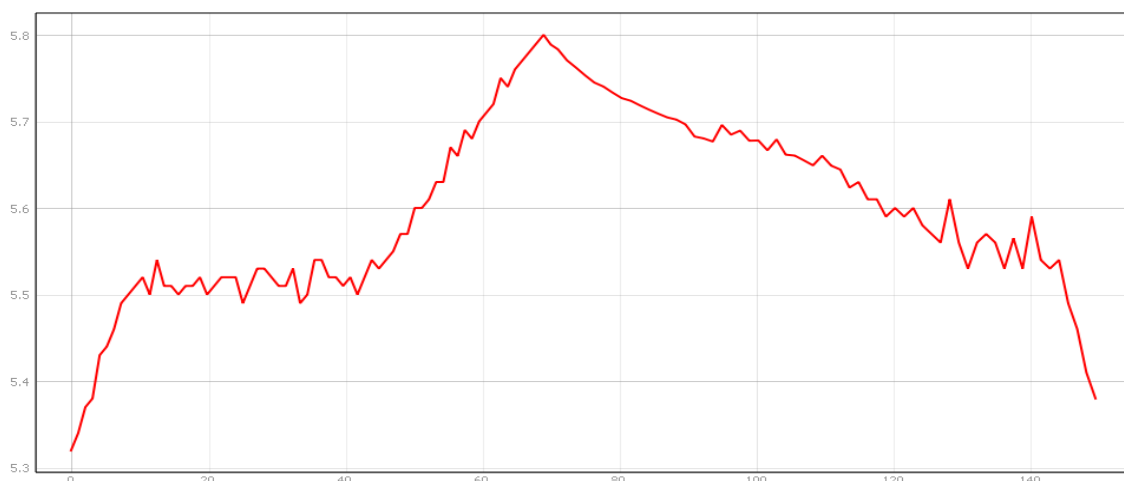
Figuur 11 Luchtfoto van 2022 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 12: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Multidirectional hillshade DHM Vlaanderen I, 25 cm, met aanduiding van het onderzoeksgebied

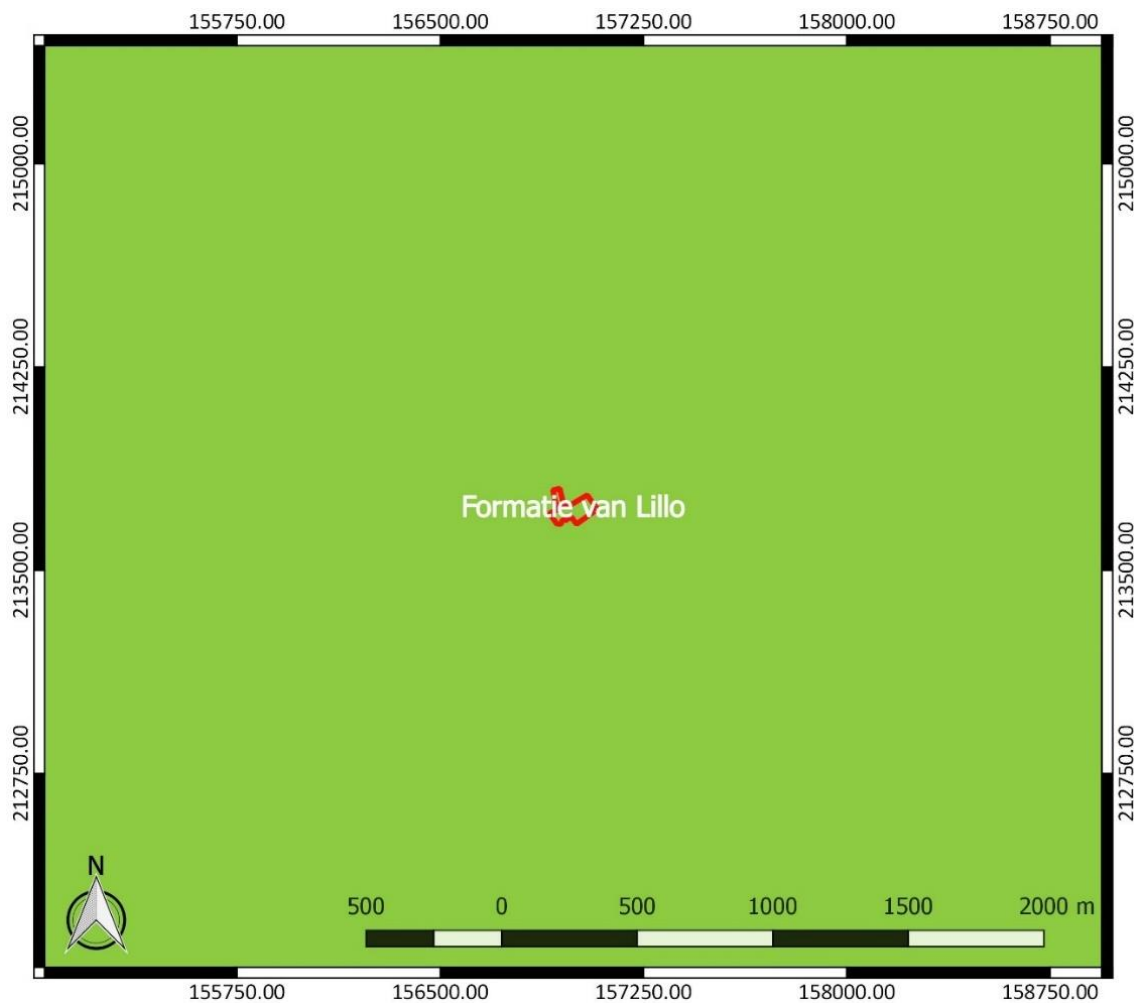

Figuur 13: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 25 cm (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 14: Hoogteverloop van noordwest naar zuidoost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Het onderzoeksgebied bevindt zich op de noordwestelijke flank van een noordnoordwest-zuidzuidoost georiënteerde verhevenheid in het landschap (Figuur 13), op de rand van natte valleigronden van de Klein Schijn. Het terrein kent een hoogte van 5,33 m tot 5,80 m TAW (Figuur 14).

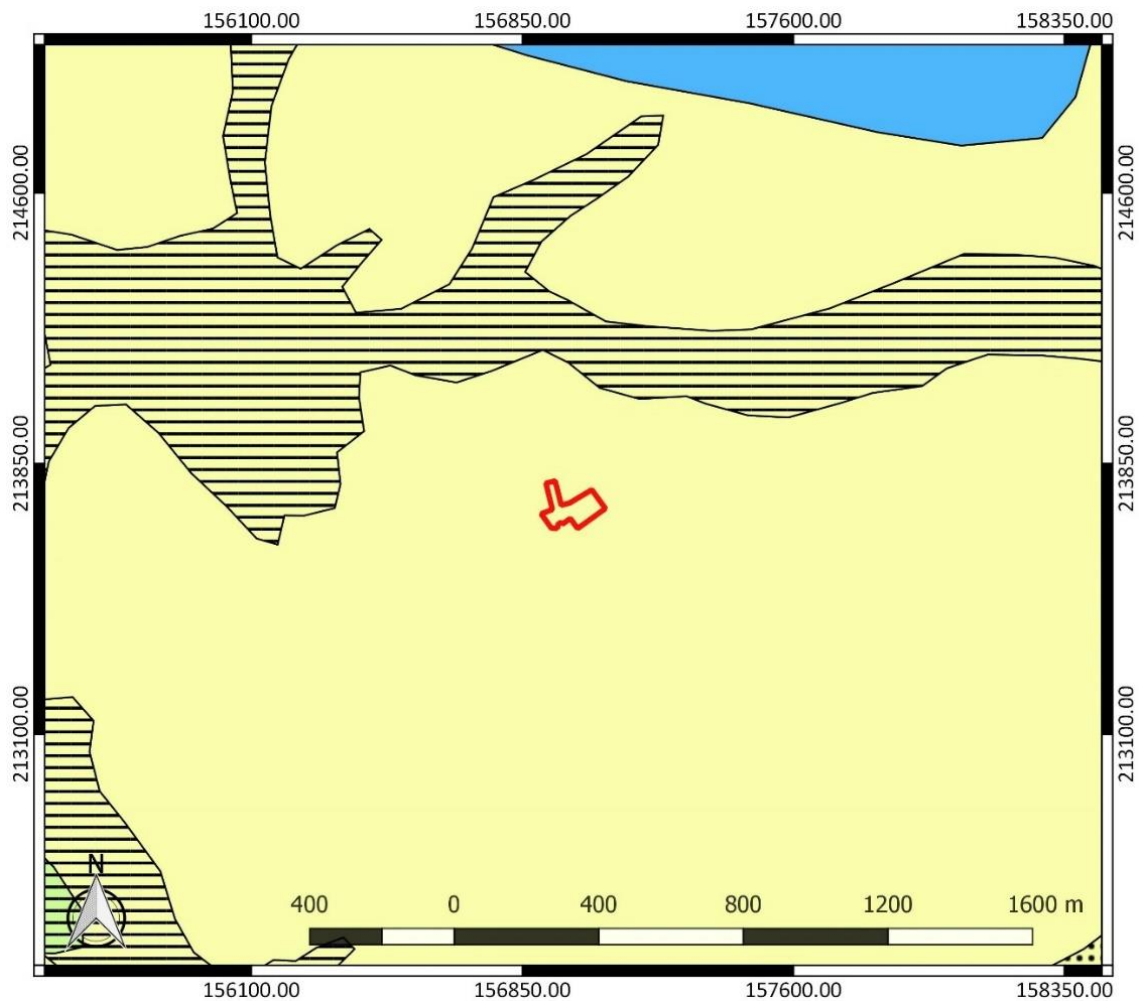
Figuur 15: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 15) bestaat uit de Formatie van Lillo. Dit wordt gekenmerkt door groen tot grijsbruin fijn zand dat weinig glauconiethoudend is en dat schelpen aan de basis bevat.⁴

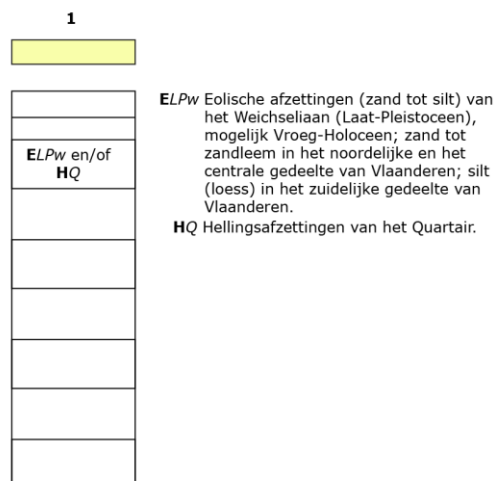
De quartairgeologische kaart (Figuur 16) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair.⁵

⁴ www.geopunt.be/kaart

⁵ www.geopunt.be/kaart

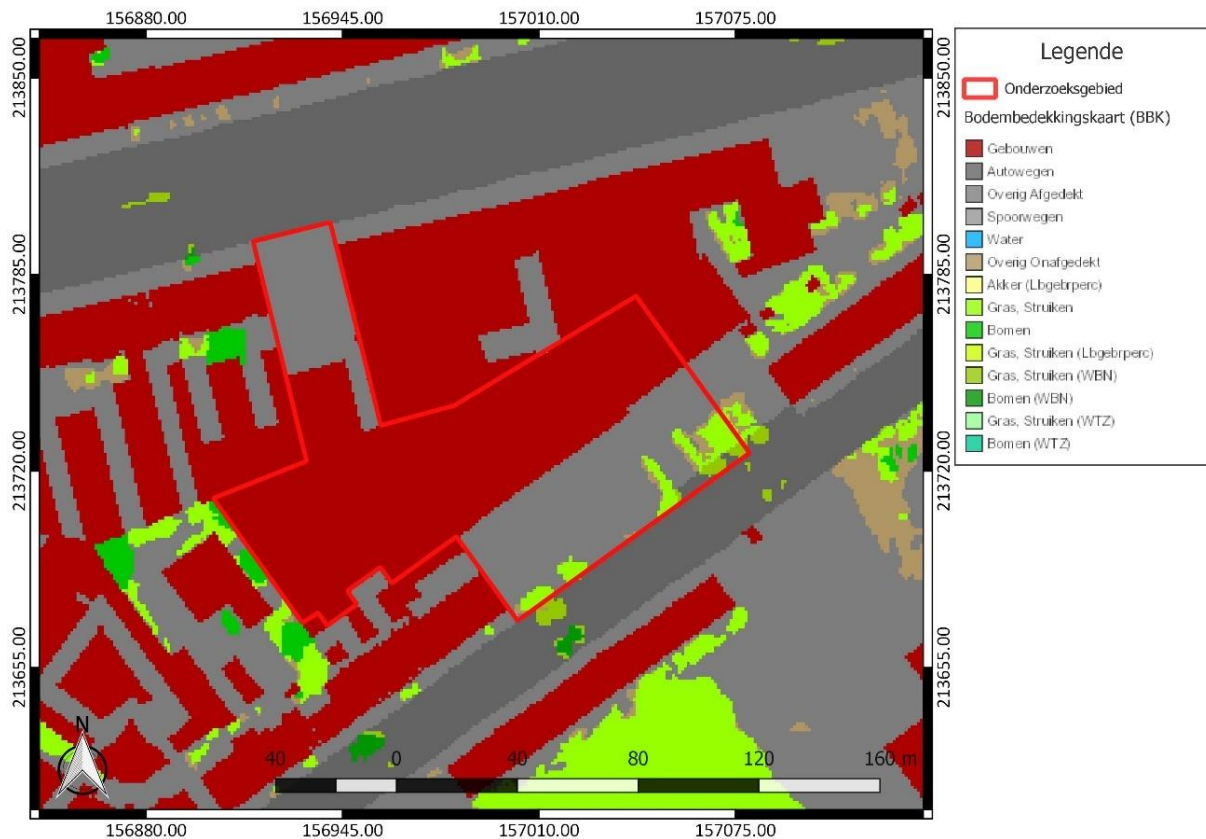
Figuur 16: Quartaairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 17: Legende bij de quartaairgeologische kaart (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 18) situeert het onderzoeksgebied ter hoogte van een matig droge zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (I-Zcm). Ten zuiden en ten westen van het terrein zouden zich grote zones met vergraven gronden bevinden (OT). Aan weerszijde bevinden zich zones die ingekleurd zijn als bebouwde zones (OB). Verder toont ze dat ten noordwesten van het onderzoeksgebied een matig natte zandbodem met een dikke antropogene humus A horizont te

⁶ Bastiaens/Van Moernick 1994, 83-86; van Doesburg *et al.* 2007, 150

Figuur 19: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

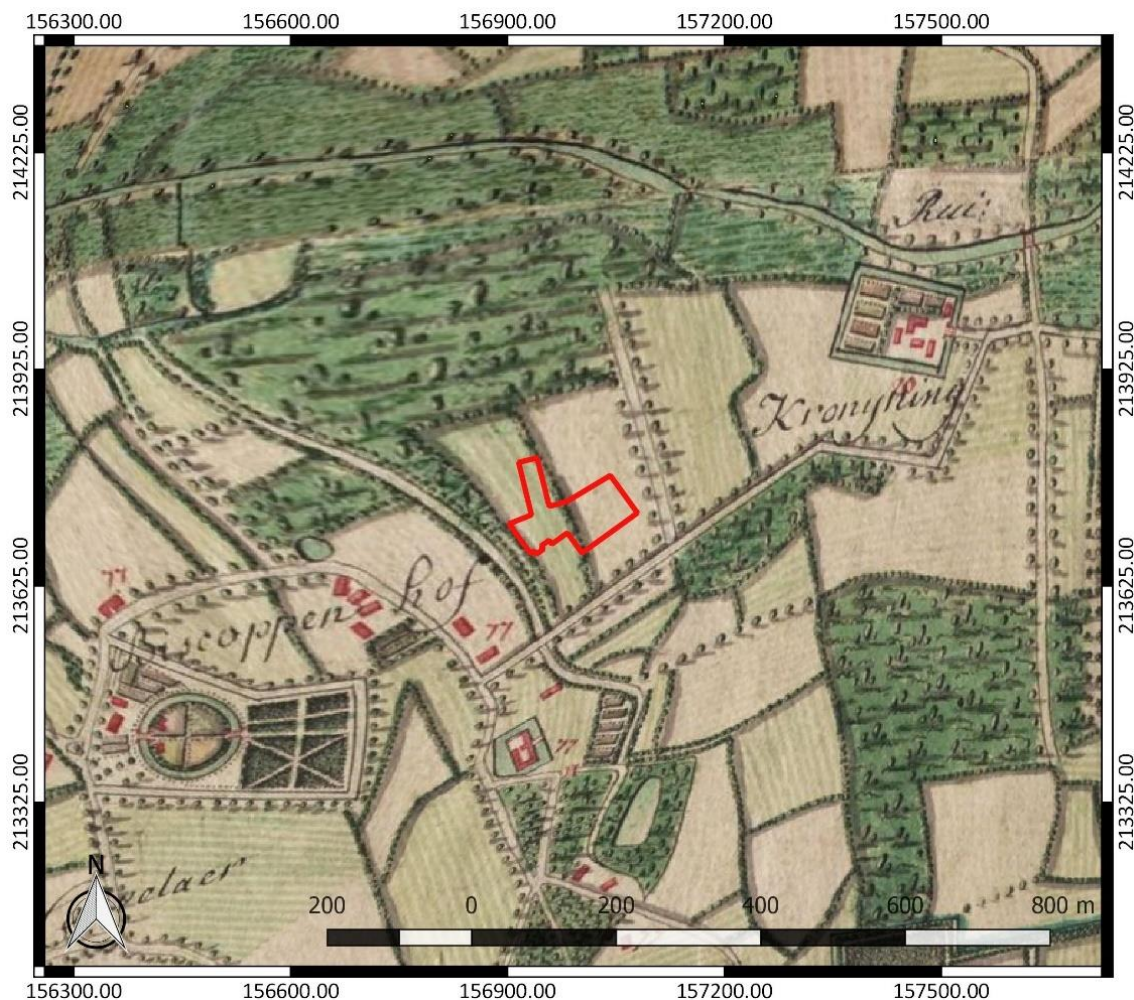
2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De eerste vermelding van Deurne gaat terug tot de 12de eeuw. Er is sprake van een uitgestrekte parochie waarbinnen Deurne, Borgerhout, Borsbeek, delen van Merksem en Wommelgem, mogelijk ook Wijnegem en 's Gravenwezel lagen. Vermoedelijk gaat de Sint-Fredeganduskerk echter al tot de 8ste of 9de eeuw terug. De grondheerlijke rechten werden er uitgeoefend door de prins-bisschoppen van Luik, waarna deze in de late 13de eeuw opgevolgd werden door de hertogen van Brabant, de graven van Vlaanderen en de stad Antwerpen, met invloed van de abdij van Sint-Michiels. Een bijzonder element in de ontwikkeling van de regio net buiten de Antwerpse stadswallen is de inplanting vanaf de 16de eeuw van meer dan veertig buitenverblijven: rijke patriciërs verlieten regelmatig de stadsgrenzen om in een weelderig lusthof hun status ten toon te spreiden. Onder invloed van deze "kasteelheren" werd de landbouwontginning versterkt en kreeg Deurne het agrarische karakter dat het tot begin van de 20ste eeuw behield.

De ligging nabij de stad was economisch ook aantrekkelijk voor handelslieden, die zich vanaf de 16de eeuw langs de Turnhoutsebaan vestigden. De Slag van Deurne (1579) en het octrooi van 1685 maakten echter een einde aan alle ambachten die niet in de strikte behoeften van de lokale boerenbevolking voorzagen.

In 1836 werden Deurne en Borgerhout officieel van elkaar gescheiden. De bevolking van Deurne bedroeg toen van 2.089 inwoners. In 1910 was dit aantal gestegen tot 12.414. De sterke groei was vooral te danken aan de groep arme boeren uit de Kempen die werk zochten in de ontwikkelende havenstad en zich vestigden in de buitenwijken. Na de Eerste Wereldoorlog versnelde de demografische groei nog meer. Tegen het begin van de Tweede Wereldoorlog werden er al 56.804 inwoners geteld. Om hen te huisvesten, was de snelle en massale bouw van duizenden arbeiders- en bediendenwoningen vereist. Bijgevolg werden de bestaande wijken dicht gebouwd en vele van de

vroegere kasteeldomeinen verkaveld. De groei zette zich na de oorlog verder, waarvoor volledig nieuwe woonwijken, waaronder Bisschoppenhof, Bosuil, Venneborg, Zwarte Arend en vele anderen gebouwd werden. De laatste groene zones werden omgevormd tot openbare parken, begraafplaatsen, sportterreinen, volkstuinten en een vliegveld.⁷

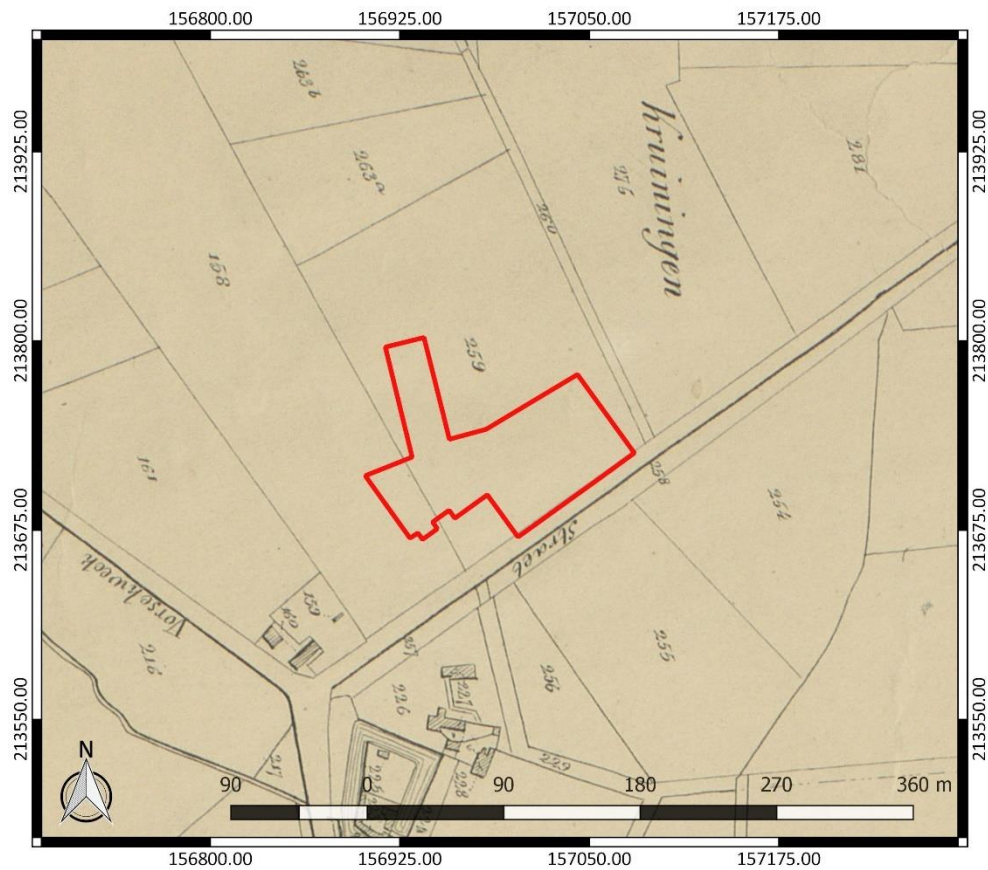

Figuur 20: De Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (KBR)

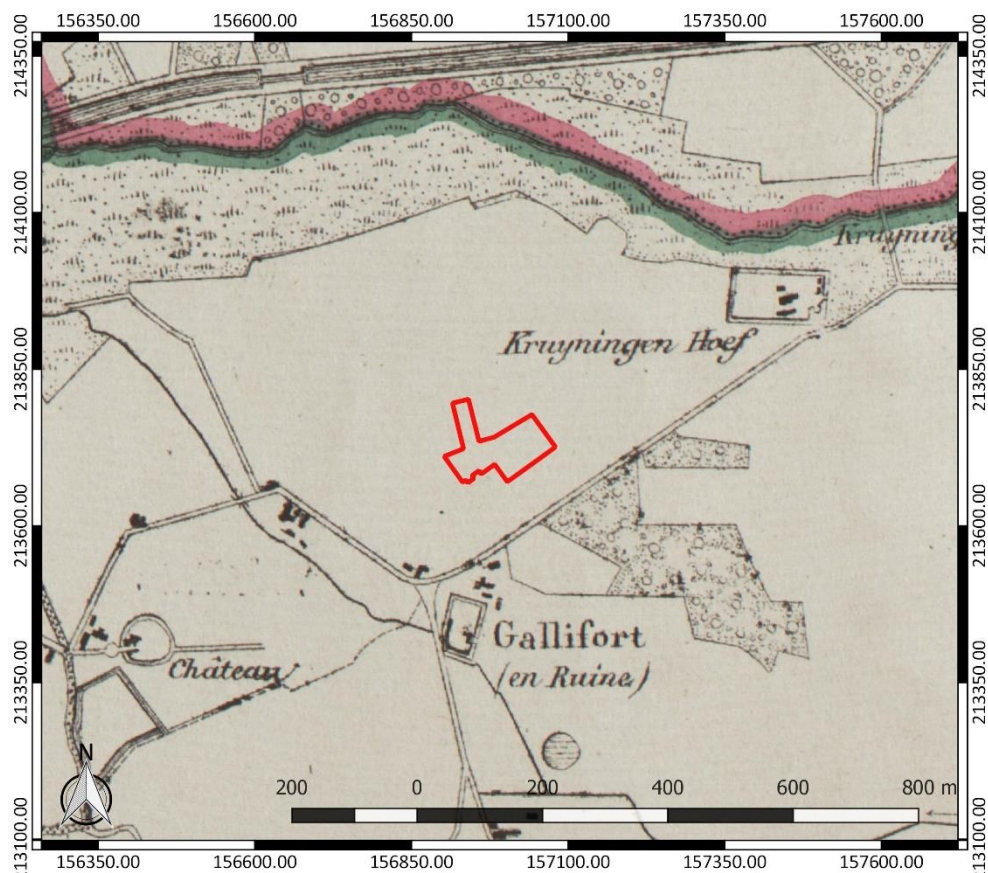
Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is te zien dat het onderzoeksgebied in gebruik is als akkerland. Het bevindt zich ten noordoosten van het Bisschoppenhof en ten zuidwesten van de Kruininghoeve.

De Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) is het terrein gelegen langs de Kruiningstraat en een weg die richting het noordwesten loopt (Figuur 21). Op de kaart van Vandermaelen (1850) is het kasteeltje "Gallifort" ten zuiden van het onderzoeksgebied aangeduid. Het zou rond die tijd al tot een ruïne vervallen zijn (Figuur 22).

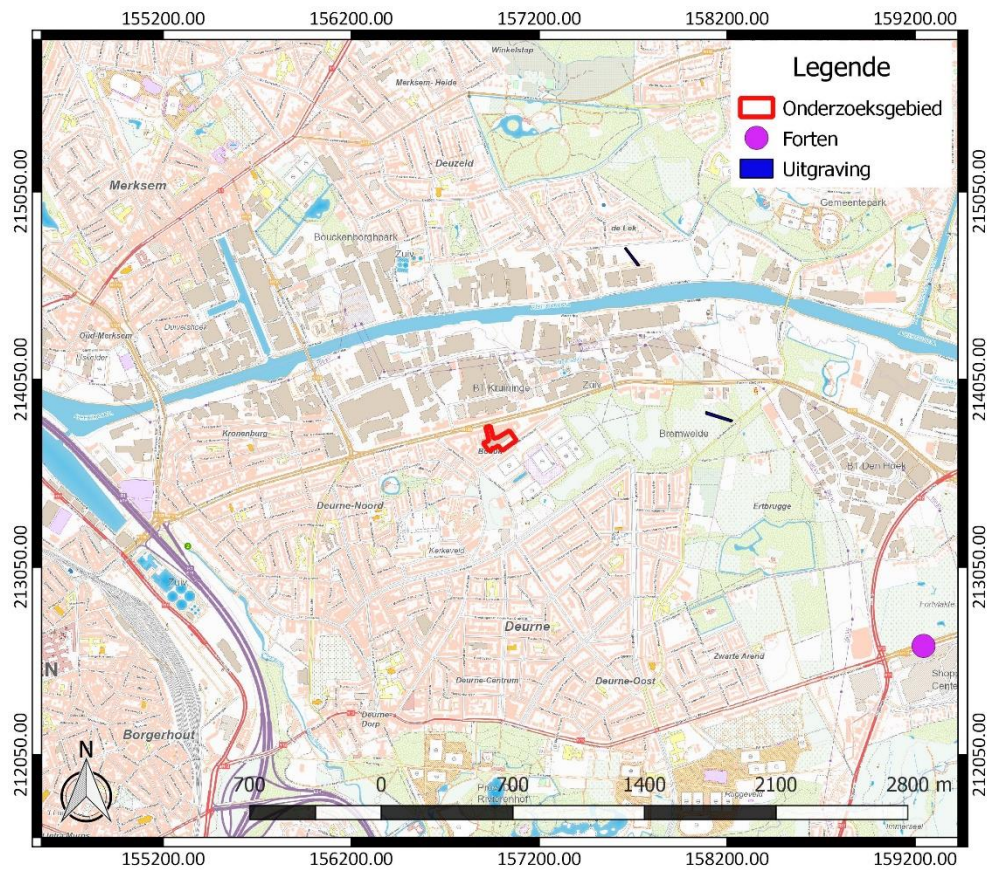
⁷ Inventaris Onroerend Erfgoed 2023: Deurne [online], <https://id.erfgoed.net/themas/13665> (geraadpleegd op 22 augustus 2023).

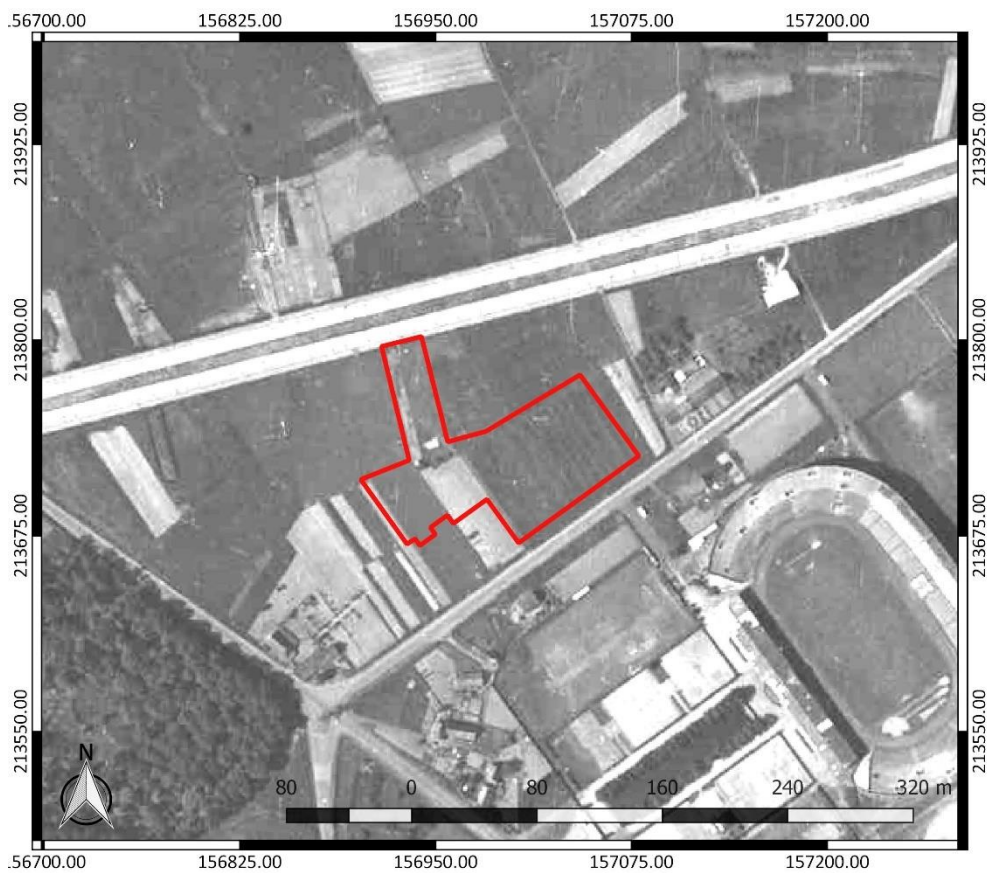
Figuur 21: De Atlas cadastrale parcellaire de le Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 22: De kaart van Vandermaelen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

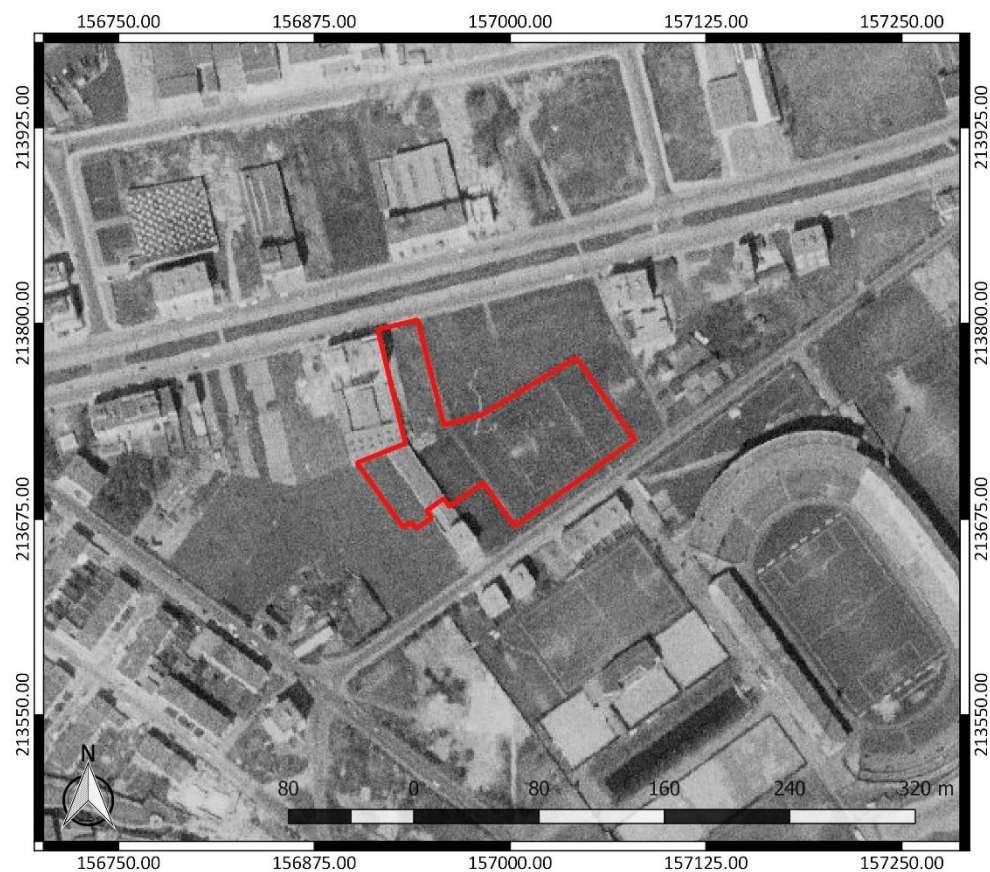
Figuur 23: De meest recente topografische kaart met militair erfgoed uit de 20ste eeuw met aanduiding van het onderzoeksgebied (Gheyle en Bourgeois 2018)

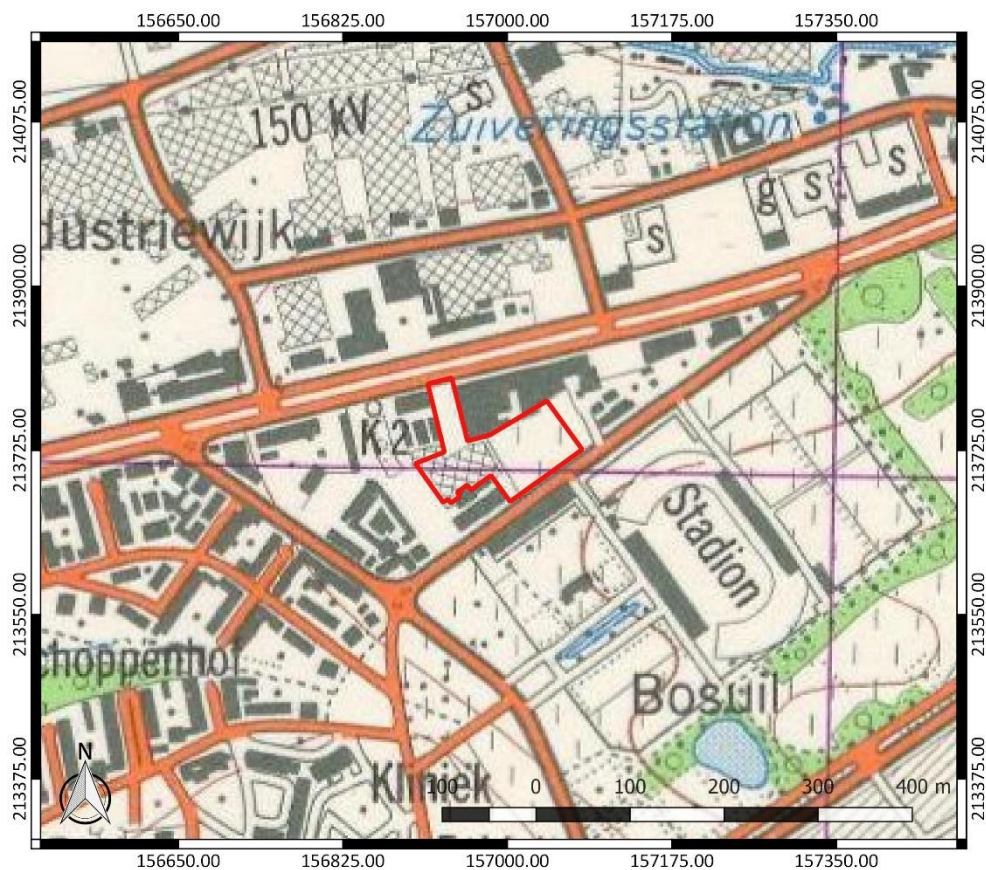
Figuur 24: Een luchtfoto uit 1948 met aanduiding van het onderzoeksgebied (NGI/Cartesius)

Figuur 25: Een luchtfoto uit 1969 met aanduiding van het onderzoeksgebied (NGI/Cartesius)

Figuur 26: Een luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 27: De topografische kaart van 1983 met aanduiding van het onderzoeksgebied (NGI/Cartesium)

Figuur 28: Een luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

In de omgeving zijn ook resten uit de Wereldoorlogen aanwezig. Het betreffen de forten van Merksem (op enige afstand ten noorden), het meer nabije fort van Wijnegem en enkele uitgegraven zones in het landschap ten oosten van het onderzoeksgebied (Figuur 23).

Een luchtfoto uit 1948 geeft voor het eerst het in 1923 in gebruik genomen Bosuilstadion ten zuiden van het onderzoeksgebied weer. Ten noorden is de nieuwe Bisschoppenhoflaan zichtbaar. Het onderzoeksgebied en de directe omgeving zijn nog steeds in gebruik als akkerland (Figuur 24).

Op een luchtfoto van 1969 is de eerste bebouwing in de westelijke helft van het onderzoeksgebied te zien. De oostelijke helft lijkt in gebruik te zijn als voetbalterrein (Figuur 25). Eenzelfde beeld wordt verkregen van de luchtfoto uit 1971, behalve dat de braakliggende terreinen in de omgeving nu bebouwd zijn (Figuur 26).

Op een luchtfoto van 1979-1990 is te zien dat nagenoeg het hele onderzoeksgebied en zijn omgeving bebouwd en verhard zijn (Figuur 28). Dat geldt ook voor de topografische kaart van 1983 (Figuur 27) en de meest recente luchtfoto (Figuur 11).

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 29). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Net ten zuidwesten van het onderzoeksgebied lag de historische hoeve “Den Bosuil”, mogelijk met een bewaarde 18de-eeuwse kern (CAI ID 104717).⁸ Meteen ten zuiden daarvan lag het kasteeltje Gallifort, een landhuis dat zijn oorsprong heeft in de 16de eeuw. Bij onderzoek daar werden sporen uit de midden- en late ijzertijd gevonden, waaronder een houten waterput met daarin een grote hoeveelheid aardewerk en enkele andere kuilen die verder leeg waren (CAI ID 105026).⁹ Proefsleuven wezen uit dat er behalve een recent met twijgen beschoeide poel geen oudere sporen bewaard waren ten zuiden van het terrein (CAI ID 224389 en CAI ID 22475).¹⁰ Een opmerkelijke toevalsvondst ter hoogte van dezelfde locatie is een restant van een artilleriekanon (type veldartillerie 75 - 155) dat vermoedelijk uit de Eerste Wereldoorlog dateert (CAI ID 224348).¹¹

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Den Bosuil [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/104717> (Geraadpleegd op 24-08-2023)

⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Kasteel Gallifort [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105026> (Geraadpleegd op 24-08-2023)

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Alfons Schneiderlaan [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/224389> (Geraadpleegd op 24-08-2023); Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Alfons Schneiderlaan [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/224575> (Geraadpleegd op 24-08-2023)

¹¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Alfons Schneiderlaan 335 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/224348> (Geraadpleegd op 24-08-2023)

Ten westen van het onderzoeksgebied ligt het Bisschoppenhof, dat al in 1288 vermeld werd. Nadat het in de 16de eeuw in verval was geraakt, werd het in de 17de eeuw heropgebouwd (CAI ID 105032).¹² Nabij werden grondsporen vastgesteld die als middeleeuws geïnterpreteerd werden (CAI ID 366002).¹³ Verder naar het westen werd bij een proefsleuvenonderzoek vastgesteld dat de bodem zwaar verstoord was door de bouw van een zwembad en een schoolgebouw in de jaren 1950. De weinige sporen die werden geregistreerd, konden in de 20ste eeuw geplaatst worden op basis van de vondsten (CAI ID 981044).¹⁴

12	Agentschap	Onroerend	Erfgoed	2023:	Bisschoppenhof	1	[online]
https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105032 (Geraadpleegd op 24-08-2023)							
13	Agentschap	Onroerend	Erfgoed	2023:	Bisschoppenhof	2	[online]
https://id.erfgoed.net/waarnemingen/366002 (Geraadpleegd op 24-08-2023)							
14	Agentschap	Onroerend	Erfgoed	2023:	Lakborslei	339	Deurne [online]
https://id.erfgoed.net/waarnemingen/981044 (Geraadpleegd op 24-08-2023)							

vanop het 19de-eeuws kaartmateriaal (CAI ID 982455).¹⁵ Naar aanleiding van werken aan de brug over het kanaal ten oosten werden bij verkennende archeologische boringen resten aangetroffen uit de steentijd (vuurstenen fragmenten kleiner dan 1 cm) en de nieuwe tot nieuwste tijd (aardewerk, houtskool en steenkoolfragmenten, CAI ID 983819).¹⁶ Verder onderzoek in de zuidelijke zone bleek niet nodig na aanpassing van de plannen met het oog op behoud in situ. De afgraving van de bovenste 5 cm werd onder archeologische begeleiding gedaan, waarbij één ploegspoor werd geregistreerd (CAI ID 982007 en CAI ID 980671).¹⁷

Ten zuidoosten van het onderzoeksgebied werden eerder verschillende veldkarteringen uitgevoerd. Hierbij werden vondsten opgeraapt uit de steentijd, de volle middeleeuwen en de late middeleeuwen tot de nieuwe tijd (CAI ID 106416).¹⁸ Een tweede veldkartering ten oosten daarvan leverde gelijkaardige resultaten op, met opnieuw vondsten uit de steentijd tot de nieuwe tijd. Waarschijnlijk zijn deze vondsten en hun vindplaats te interpreteren als een historische afvalstortplaats van de stad Antwerpen (CAI ID 106417).¹⁹

Tot slot zijn nog de verschillende lusthoven en kastelen in de omgeving te vermelden. Ten westen van het onderzoeksgebied lag Kasteel te Couwelaar/Lakbors, een waterslot uit de 16de eeuw, ook gekend als De Drie Torekens (CAI ID 104728).²⁰

Ten zuidoosten van het onderzoeksgebied ligt het kasteel met domein van Ertbrugge, dat teruggaat tot 1581 (CAI ID 105404).²¹ Ten westen daarvan lag het 16de-eeuwse kasteel Venneborg. Opgravingen troffen hier echter geen duidelijke resten van aan, maar slechts een diepgaande verstoring uit de jaren 1960, veroorzaakt door pleinaanleg. Fragmentair werden een oude ploeglaag en delen van de kasteelgracht vastgesteld (CAI ID 222522 en ID 204).²² Het kasteel Venneborg zelf lag verder naar het zuiden en is niet meer bovengronds bewaard (CAI ID 366125).²³ Tot slot ligt tussen deze twee het kasteel Zwarte Arend, een hof van plaisantie uit de 17de eeuw (CAI ID 104730).²⁴

-
- ¹⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Metropoolstraat 11 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/982455> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ¹⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Metropoolstraat 11 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/983819> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ¹⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Hoogmolenbrug N120 – Zone 6 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/982007> (Geraadpleegd op 21-08-2023); Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Hoogmolenbrug De Borrekes [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/980671> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ¹⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Muggelei I (WG 30) [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/106416> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ¹⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Muggelei II (WG 32) [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/106416> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ²⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Kasteel te Couwelaar [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/104728> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ²¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Kasteel Ertbrugge [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105404> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ²² Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Wim Saerensplein [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/222522> (Geraadpleegd op 24-08-2023); Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Opgraving Antwerpen Deurne, Wim Saerensplein [online] <https://id.erfgoed.net/archeologie/eindverslagen/204> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ²³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Kasteel Venneborg I [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/366125> (Geraadpleegd op 24-08-2023)
- ²⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Kasteel Zwarte Arend [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/104730> (Geraadpleegd op 24-08-2023)

Ten oosten bevinden zich nog twee historische pachthoeven. Hoeve Sitters en hoeve Covens zijn respectievelijk afhankelijk van het kasteel Zwarte Arend en Ertbrugge (CAI ID 104719 en CAI ID 104720).²⁵

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving die geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties geven, lichten we daarom hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het terrein is gelegen ten noordoosten van het historisch centrum van Deurne en het Bisschoppenhof, de Klein Schijn en het Albertkanaal in het noorden en het domein van Ertbrugge in het oosten. Het terrein kent een gunstige landschappelijke ligging op de overgang van een droger gelegen hoogte in het oosten naar de nattere en lager gelegen beek- en riviervalleien in het westen. In de omgeving zijn verschillende waterlopen aanwezig. Archeologisch onderzoek in de nabije en de ruimere omgeving toont aan dat resten van de steentijd tot de nieuwste tijd kunnen voorkomen.

Vanaf de 18de eeuw beschikken we over historische kaarten en luchtfoto's om de gebruiksevolutie van het terrein te reconstrueren. Dit leert ons dat het terrein van in de nieuwe tijd tot het midden van de 20ste eeuw in gebruik was als akkerland. Op een luchtfoto van 1969 verschijnt voor het eerst bebouwing in de westelijke zone van het terrein en in het oosten een voetbalterrein. Sinds het laatste kwart van de 20ste eeuw is het volledige terrein bebouwd en verhard.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de sloop van de bestaande bebouwing en verharding en de oprichting van nieuwe bebouwing met bijhorende omgevingsaanleg. Een groot deel van het terrein wordt voorzien van een ondergrondse parkeergarage, die een ernstige bedreiging voor het aanwezige bodemarchief vormt, tot maximaal ca. 4,83 m diep. Ter hoogte van de andere bodemingrepen varieert de verstoringsdiepte tussen ca. 40 cm en 3,20 m. Dit doet besluiten dat binnen het volledige onderzoeksgebied het bodemarchief bedreigd is.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Deze inschatting is gebaseerd op de gunstige landschappelijke ligging van het terrein op een interfluvium en de aanwezigheid van verschillende reeds gekende archeologische waarden in de omgeving van het terrein. Binnen het onderzoeksgebied is een overgang op te merken van nattere naar drogere gronden, waar we vaak sporen van bewoning vinden en die ook aantrekkelijk waren als kampplaats voor mensen tijdens de steentijd. De verwachte aanwezigheid van een plaggendeek geeft aan dat de

²⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Hoeve Sitters [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/104719> (Geraadpleegd op 24-08-2023); Agentschap Onroerend Erfgoed 2023: Hoeve Covens [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/104720> (Geraadpleegd op 24-08-2023)

gronden mogelijk reeds in de middeleeuwen in gebruik genomen werden als akkerland. Bovendien kunnen we op basis daarvan een goed bewaard bodemarchief verwachten.

Op basis van de landschappelijke ligging van het terrein, de reeds gekende archeologische waarden in de omgeving en de gebruiksevolutie van het terrein zoals we die konden reconstrueren aan de hand van historische kaarten en luchtfoto's is er voor het onderzoeksgebied momenteel een verwachting naar de mogelijke aanwezigheid van relevante archeologische resten uit de steentijd tot de nieuwe tijd. Er is zowel een verwachting naar sporensites als naar artefactensites. De geplande werken betekenen een ernstige bedreiging van het aanwezige bodemarchief. Gezien het archeologisch potentieel van het terrein is daarom bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig.

Voor het verdere vooronderzoek wegen we verschillende onderzoeksmethodes af. Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Het potentieel op kennisvermeerdering is voor deze onderzoekstechniek te beperkt.

Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het volledige terrein bebouwd en verhard is.

Landschappelijk bodemonderzoek is wel relevant om de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites beter in te kunnen schatten. Dit zal gezien de recente ontwikkelingen en de huidige toestand van het terrein waarschijnlijk via landschappelijke profielputten moeten uitgevoerd worden in plaats van de meer gebruikelijke boringen. Afhankelijk van de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites is mogelijk bijkomend onderzoek naar steentijd artefactensites nodig.

Tot slot dient ook een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

3 Samenvatting

Naar aanleiding van plannen voor de vernieuwing van de bestaande bebouwing op het terrein diende een archeologienota opgesteld te worden. Het onderzoeksgebied is gelegen op een interfluvium. De bodem varieert van nattere naar drogere gronden, wat vaak plaatsen zijn waar we resten van menselijke activiteiten aantreffen. Aan de hand van het bureauonderzoek wordt een goede bewaring van het bodemarchief verwacht. Gekende archeologische waarden geven aan dat relevante archeologische resten uit de steentijd tot de nieuwste tijd voorkomen in de omgeving. Een confrontatie van de landschappelijke elementen, de gekende archeologische waarden in de omgeving en de gebruiksevolutie van het terrein die we sinds de 18de eeuw konden reconstrueren aan de hand van historische kaarten maakt duidelijk dat we rekening moeten houden met het mogelijke voorkomen van resten uit de steentijd tot de nieuwe tijd. Een evaluatie van de geplande bodemingrepen geeft aan dat het volledige bodemarchief binnen het onderzoeksgebied bedreigd is. Gezien het archeologische potentieel van het terrein is daarom verder archeologisch vooronderzoek aangewezen.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Adams, R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen*, Gent.

Bastiaens, J./J.M. Van Moernick, 1994: Bodemsporen van beddenbouw in het zuidelijk deel van het plaggenlandbouwareaal: getuigen van 17de-eeuwse landbouwintensivering in de Belgische provincies Antwerpen en Limburg en de Nederlandse provincie Noord-Brabant, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 12.3, 81-90.

Gheyle, W./I. Bourgeois, Vergeten Linies (Deel3): Militair Erfgoed binnen de Antwerpse fortengordels op luchtfoto's en LIDAR. Antwerpen 2018.

Van Doesburg, J./M. De Boer/J.H.C. Deeben, 2007: *Essen in zicht. Essen en plaggendekken in Nederland. Onderzoek en beleid*, Amersfoort (Nederlandse archeologische rapporten 34).

4.2 Websites

Cartesius (2023)
<https://www.cartesius.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2023)
<https://dov.vlaanderen.be/>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2023)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2023)
<https://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2023)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2023)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

